

Croatia XXII (1991) — 35/36 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Vlado Obad

**SVJEDOČENJIMA VILME VUKELIĆ
HRVATSKA MODERNA U MEMOARSKIM**

UDK 886.2

Rad nudi pregled zapažanja o atmosferi iz koje je izrasla hrvatska moderna i o nekim njenim zapaženijim stvaraočima, kako ih je doživjela Vilma Vukelić (rođ. Miskolczy). U svojim memoarima na njemačkom jeziku (Spuren der Vergangenheit) ona dokumentirano, objektivno i na literarno dopadljiv način oslikava duhovno stanje i književna nastojanja u Osijeku i Zagrebu na prijelazu stoljeća.

Kulturne pokrete, kakva je bila i moderna s prijelaza stoljeća ne bi trebalo vrednovati isključivo iz perspektive današnjice: u mislima bi se trebalo vratiti u vrijeme kad je ona nastajala i kad je odista značila nešto revolucionarno. Njeni tragovi gube se kasnije u drugim manifestacijama, ali se zasađe njenih ideja i dalje razvijaju. No, 1898, sve je to još bilo senzacionalno i zapanjujuće, djelovalo je kao pravo otkrivenje.¹

Ovaj zahtjev nesumnjivo nije bez osnove. Navikli smo doduše da o ranijim književnim pojavama sudimo na osnovi samih književnih tekstova i ostavština, na osnovi raznorodne arhivske građe i onovremene književne kritike, ali nas i pročitavanje memoarskih zapisa može obogatiti korisnim spoznajama. Suvremenici rađanja novih književnih trendova mogu izvijestiti o duhovnoj klimi koja je pospješila njihovo stasanje, oni izravno bilježe utiske o samim protagonistima književnih promjena, o njihovom entuzijazmu ili pak o dubiozama, o reakcijama publike i kritike i onim drugim, čisto ljudskim suprotstavljanjima. Na taj način slika jednoga razdoblja dobiva na punoći, uvjerljivosti i životnoj neposrednosti. Ipak, da bi memoarska literatura književnome istraživaču odista ponudila pobrojane prednosti, neophodno je imati pouzdanog i kompetentnog izvjestitelja. Životna sjećanja Vilme Vukelić spomenute osobine nadopunjavaju još i izrazitom pripovjedačkom nadarenosti pa njene *Tragove prošlosti* čitamo poput najzanimljivijeg romana.

Vilma je rođena 1880. u imućnoj osječkoj trgovačkoj obitelji Miskolczy². U gradu na Dravi pohađala je Višu djevojačku školu, a dvije godine je učila i u jednome bečkom internatu. Bilo je to optimalno obrazovanje koje je tada bilo dostupno mladim djevojkama. No, Vilma se time nije mogla zadovoljiti; po naravi temperamentna, pronicljiva duha i nadasve znatiželjna, gledala je u bogaćenju znanja svoje prirodno predodređenje. U osječkim profesorima imala je privatne učitelje, čitala je sve do čega je u malome gradu mogla doći, pisala je pjesme, bila u kontaktu s istaknutim hrvatskim književnicima svoga vremena i njihove stihove prevodila na njemački jezik. Pred kraj 19. stoljeća u osječkim je novinama »Die Drau« u rubrici »Cvjetovi iz hrvatskog poetskog gaja« kontinuirano objelodanjivala prijevode odabranih pjesama Bogovića, Badalića, Alaupovića, Šenoe, Lavoslava Vukelića, Pre-

¹ Ovaj, kao i svi potonji navodi preuzeti su iz originalnog tiposkripta Vilme Vukelić i do sada nisu publicirani. Autor ovih redaka redigirao je i na hrvatski preveo cjeloviti tekst memoara (oko 400 stranica) i on će se pod nazivom *Tragovi prošlosti* pojaviti s proljeća 1991. u izdanju »Augusta Cesarca« u Zagrebu.

² Detaljnu biografiju ove autorice predočio sam u knjizi: *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, IC »Revija«, Osijek 1989. Ondje su predstavljena i sva njena književna djela.

radovića, Đure Arnolda, Tresić-Pavičića, Kranjčevića i Begovića. Osobito uspješni bili su prepjevi lirskih narodnih pjesama i Mažuranićev »Harač«. Isti prijevodi pojavljuju se povremeno i u zagrebačkom njemačkom tisku, u bečkim i budimpeštanskim listovima, a napokon i u renomiranom časopisu »Sa stranih jezika« (»Aus fremden Zungen«) koji je izlazio u Stuttgartu i bio ogledalo za trendove u europskim književnostima. U vrijeme kad se Vilma susretala s urednicima modernističkog lista »Mladost«, listom Osječanima, i zagrebačkim likovnim umjetnicima okupljenim oko Društva hrvatskih umjetnika, imala je nepunih dvadeset godina, bila je prijemčiva za sve manifestacije novoga, u strahu da će propustiti nešto od dinamičnih očitovanja svoga vremena. To je objašnjenje zašto su njena sjećanja ostala toliko živopisna, iako su književno fiksirana tek 1954, dvije godine prije autoričine smrti. *Tragovi prošlosti* tako objedinjuju mladalačku svježinu u zapažanju i kasnija iskustva o stalnim promjenama u sferi društvenog života i estetike.

Uvodno još treba napomenuti da je Vilma Vukelić pisala isključivo njemačkim jezikom, jer potječe iz židovske porodice, a tome još iz grada kome je njemački element u drugoj polovici 19. stoljeća davao presudno obilježje. No njena vezanost uz njemačku kulturu i nije bila znatnija prepreka za poimanje biti hrvatske moderne, dapače ona joj je otvorila oči za brojne poticaje koje je naša moderna našla u Beču, a i šire u europskom prostoru.

Kad se govori o moderni, misli se ponajprije na književni pokret, na poetološke zasade, na usmjeravanje vizura prema Europi. Zanimljivo je da Vilma Vukelić takva nastojanja uklapa u znatno širi kontekst društvenih previranja, s vrlo izraženim naznakama jednog šireg generacijskog konflikta.

Dok se osamdesetih godina sve još kretalo mirnim tokom, polagano ali postojano uvijek naprijed, sredinom devedesetih došlo je do preokreta. Konflikt između »starih« i »mladih«, ranije tek sporadični izuzetak, postajao je sve aktualniji i vani u Europi se nametnuo kao rado obrađivana tema literature i umjetnosti općenito. Parola »mladost« bila je stvorena! A »mladost« je značila odbacivanje preživjelih predrasuda, a time i zaoštren generacijski sukob, jer »stari« nisu bili skloni da napuste svoje pozicije i da mladima priznaju pravo na samodokazivanje i samoodlučivanje. Valovi te borbe toliko su uzbivali duhove da se rubno mreškanje osjetilo čak i u Osijeku! »Stari« su se osjećali teško pogođeni ovim atacima — borba je otpočela i u godinama što su slijedile ona će poprimiti sve oštrije forme. S područja javnog života prešla je ona u porodični krug i manifestirala se u pojačanoj neposlušnosti potomstva koje se, a i da nije čitalo Freuda i Adlera, usprotivilo tiraniji roditeljske kuće. Taj borbena po-

hod prema slobodi i samostalnosti »stari« nikako nisu mogli razumjeti. Držali su ga za izopačenost koju treba kažnjavati i za opasno udaljavanje od pravoga puta. Naslućivali su opasnosti koje im otuda prijete: bio je to atak na njihovu političku lojalnost, na njihov konzervativizam, ali i na njihove Wertheim-sefove. Sve je to odjednom dovedeno u pitanje, ruke bez pijeteta drznule se da se toga dotaknu, njihovo vlastito potomstvo potcjenjivalo je veličinu djela kome su oni posvetili život.

Generacijski srazovi nipošto nisu neki kurioziteti društvenog razvoja, više su to burne ali ustaljene smjene uvažavanih svjetonazora u nekoj zajednici ili poetoloških koncepcija u umjetnosti. Mazzinijeva *Giovine Italia* (1831) zastupa npr. patriotski program nacionalnog oslobođenja od Austro-Ugarske, dok Turgenjev svojim nihilističkim romanom *Očevi i djeca* (1862) ustaje protiv tradicionalista i konzervativaca ruskog plemićkog staleža; pobuna mladih u Njemačkoj s početka 20. stoljeća, koja će kulminirati u ekspresionističkom pokretu, istovremeno je bojni poklič protiv autoritativnog vilhelmijanskog društva i njegova rata, ali i protiv naturalističke poetike... Vilma je i u Hrvatskoj svoga vremena razabirala slične polarizacije. Na jednoj su strani bili etablirani građani čiji je imetak postupno rastao a poslovi se širili. Osjećali su se sigurnima unutar čvrsto sazdanog sustava koji je već desetljećima opstajao bez većih potresa. Zato nisu mogli dopustiti da ih brzopleti, pomodarstvom zaraženi žutokljunci proglašaju šepRTLjama, i to još u njihovom solidnom svijetu, u kome je sve bilo na svome mjestu, imalo određeni rang i svoju cijenu.

Bilo je očividno da buržoazija pod Khuenovim režimom prosperira da bolje biti ne može. Khuen je volio zadovoljne ljude koji su već iz zahvalnosti puhali u njegov rog, a u svome se djelovanju rukovodili maksimom: Nitko neće zbog tuđih potreba zasjeci u vlastito meso! Bilo je to mišljenje sviju koji su imali sreće da sjede pored pune zdjele, uvjereni k tome da je sam Gospodin Bog u svojoj prevelikoj mudrosti tako odlučio. Puštali su luđake da protestiraju ulicama, sve dok ne promuknu, dok su oni sjedili u svojim palačama kao u tvrdim zamkovima do kojih sudbina ne može dosegnuti. Živjeli su u stilu svoje klase, u stilu franc-jozefijanskog doba koje je bilo identično s građanskom sigurnošću, blagostanjem i zaštićenošću od svih unutrašnjih i vanjskih opasnosti. Pa zar je onda bilo čudo da su u svojoj optimističkoj dalekovidnosti bili uvjereni da sve što su izgradili i stekli stoji pod zaštitom više moći i da će tako potrajati do vječnosti.

Na drugoj strani bila je mladež, osobito ona studentska. Čitala je opozicijski »Obzor«, progresivne nordijske pisce i ruske nihiliste i primjereno svojoj dobi žustro protestirala protiv statusa

quo i mađaronstva »starih«. Do javnog i nepomirljivog raskola došlo je 1895, kad su »mladi« demonstrativno spalili mađarsku zastavu. Za njih je to bio čin prkosa i očitovanja nepogaženog nacionalnog ponosa, a za »stare« je to bila rabota koja je Hrvatskoj nanijela sramotu i kompromitirala je pred vanjskim svijetom! Dio zagrebačkih studenata pridružio se potom hrvatskim đacima koji su već od ranije učili u Beču i Pragu, stvorena su ondje različita udruženja čija se djelatnost plodonosno odrazila na stasanje moderne. Panslavizam, socijaldemokracija, europski horizonti — bile su krilatice te nove mladeži koja se dijelom orijentirala prema Istoku, a dijelom prema Zapadu. Zajedničko im je ipak bilo da su ustali:

protiv istrošenih romantičarskih fraza, protiv ograničavajućih postavki i zavisnosti od starinskih formi, koje su do tada nužno vodile u shematizam i sterilnost. Mladi su istovremeno zahtijevali slobodu stvaralaštva, kako u izboru sižea tako i u njegovom estetskom oblikovanju, što bi omogućilo individualniji književni iskaz. Bili su protiv ograničavanja na isključivo zavičajne teme, protiv herojskih tirada i kancona, protiv heksametara i tercina, što odavali su utisak antičkoga. Zalagali su se za predstavljanje stvarnih događaja, ili pak onoga što su tek vizionarski naslutili, u slobodnim asocijacijama i ritmu, bez sputavanja rimama i nasiljem tradirane versifikacije.

Temeljnu vrijednost nalazili smo u novome; bilo dobro ili loše, mudro ili nerazumno, bilo je to jasno »ne« na usnama svih nas, mada još nismo nalazili i odgovarajuće »da«. Znali smo jedino da dalje tako ne može i svakome smo bili zahvalni tko bi smogao hrabrosti da na mjesto formi koje su ostale bez duše postavi nove forme, čak ako bi se iste pri detaljnijem razmatranju ispostavile možda jednako prazne. »Novo« smo oduševljeno pozdravljali, izdizali do vrijednosti življenja, oponašali i varirali, ono je postalo posuda za sve naše nedefinirane snove, opravdanje naše duševne labilnosti, izgovor za sva lutanja u životu i umjetnosti. Ipak novo nije bilo samo sebi cilj, kako smo tada vjerovali, bio je to prijelaz na druge dragocjenije spoznaje, utemeljenija obrazloženja i logičnije zaključke, koje će tek budućnost donijeti sa sobom.

Određene putokaze u tom mladalačkom traganju pružali su i progresivno orijentirani listovi. U samome Beču izlazila su čak četiri: uz »Die Zeit« koga je uređivao sam rodonačelnik moderne, Hermann Bahr, bili su to vrlo radikalni list »Neue Revue«, pa »Wiener Rundschau« i »Waage« — djelomično i socijalistički intonirani. Njima treba pridodati i časopise koji su izlazili u Njemačkoj, a pojedini su brojevi znali zalutati i do slavenskog juga. Münchenski časopis »Jugend« odlikovao se vrsnim likovno-humorističkim

prilozima (Thomas Theodor Heine, Hans Thoma, Ephraim Lilien), satiričkim koserijama, drskim šansonama i kabaretištki provokativnim pjesmama Franaka Wedekinda i ekscentričnog baruna Wohlzogena. Razotkrivanjem hipokrizije građanskog morala on je upravo fascinantno djelovao na mladež. Ništa manje otvoren u svojim napadima, niti manje amizantan nije bio niti »Simplicissimus«. Iz tjedna u tjedan on je uz svoj interni stup srama vezivao, u društvu inače cijenjene, poslovne ljude, visoke činovnike i bankare. U liku »Serenissimusa« (»Presvjetloga«) nemilosrdno su ismijavani stari i ograničavajući autoriteti. Zaštitni znak »Simplicissimusa« bio je prijeteće naslikani buldog koji je opasno kesio zube na sve ustajale konvencije 19. stoljeća. Iz Berlina je dolazio posve ozbiljni časopis »Die Gesellschaft« koga je uređivao Ludwig Jakobowsky i koji je bio reprezentativan za modernu njemačku književnost. U njemu su se pojavljivali prilozi Dehmela, Liliencrona, Arno Holza i drugih avangardista.

Da bismo mogli pojmiti kakav su dojam na mlade morali ostaviti spomenuti časopisi, treba se prisjetiti što se inače čitalo u domaćim građanskim krugovima. »Vijenac« je već bio zahvaćen stagnacijom i imao je jedva 1500 pretplatnika. Čitalo se općenito malo: u nešto otmjenijim krugovima nezahtjevni francuski romani, u srednjem staležu preživljeno bidermajersko štivo i trivijalni »ljubići«. Za osječke trgovačke familije u kojima se govorilo njemački Vilma navodi da se knjige u principu nisu kupovale. Ponešto se donosilo iz posudbene knjižare, ali od reda djela stara bar trideset godina, epigonskog i ustajalog duha. Za rođendane su eventualno darivane antologije lirike s bezazlenim poemama Geibela, Höltya i Grüna. Obitelji su bile pretplaćene na »Gartenlaube«, literarno glasilo koje je njegovalo davno prevladane forme, te idiličnim ugođajima i moralizatorskim tendencijama podilazilo malograđanskom ukusu. Domaćice su najradije listale »Blatt der Hausfrau«, a u imućnijim kućama moglo se još naći ilustrirane časopise »Von Fels zum Meer« i »Wiener Mode«. Takvi razvodnjeni romantičarski ugođaji, praktični kućanski i modni savjeti, uz moraliziranje o porodičnom životu nisu mogli zadovoljiti mlade koji su, baš suprotno tome, svim silama nastojali da se oslobode takvog bezizražajnog življenja. Zato su im političko-progresivni, humorističko-agresivni i literarno-inovativni listovi sa Zapada dali kritički instrumentarij i skovali parole-vodilje.

Značajnu ulogu u buđenju »mladih« odigrali su i skandinavski književnici koji su u europskim razmjerima bili najliberalniji:

Svježi vjetar osjećao se prije svega u knjigama Nordijaca jer su se oni prvi uhvatili u koštac sa spomenutim problemima i s Ibsenom na čelu borili se protiv predrasuda, skrivenih poroka i sugestije javnog mišljenja, dakle protiv onoga što je svojstveno svakom malograđanskom miljeu. I nas je javno mnijenje primoravalo na prividan život, protivan,

kako našoj prirodi, tako i željama. Ono nas je sililo na licemjerstvo, posebice u slučajevima kad nam je nedostajalo snage za javnu pobunu. Otuda je rezultirao čitav niz unutrašnjih proturječja, ponekad i neurotičnih kompleksa.

Suprotno tome nordijski su književnici jedrili punim jedrima pod motom: »Budi svoj!« Budi ono što jesi. Razvijaj se u pravcu gdje najviše možeš postići! Čak i Björnson, inače duboko ukorijenjen u kršćanskom konzervativizmu, izjavljuje na jednome mjestu: »Svaki čovjek osjeća neki unutrašnji poriv. Tko se ne odazove tom pozivu, bit će nesposoban za išta drugo«. I Ibsen polazi od stanovišta: »Subjektivnost prije svega!« On je stvorio likove poput Nore i Hedde Gabler, koji slijedeći isprva polusvjesne nagone, kasnije postaju svjesni potrebe principijelnog oslobođenja. Lik Branda zastupa stanovište: »Sve ili ništa«. Nitko od tih likova ne iznalazi doduše put do stvarnog oslobođenja, no oni ipak zacrtavaju trasu i čine prve korake.

Premjerila sam onih dana daleki put koji od Ibsena, Jakobsena, Strindberga i Geyerstama vodi van, u slobodu! No ipak nije bilo jednostavno reći: pravda je na mojoj strani! Put prema punoj duševnoj slobodi vodio je preko brojnih zabluda, prepreka, utisaka koji su odvrćali od suštinskoga i tragičnog vraćanja na stare greške. Toliko je toga trebalo prevladati, ne obazirući se na eventualne žrtve i bez pijeteta prema navikama koje su nam omilile, ponešto je trebalo iščupati zajedno s korijenom, ma koliko da nam je čvrsto bilo priraslo srcu. Vežanost uz naše bližnje morala je biti razvrgnuta, odgojne maksime osporene, stara predanja likvidirana. Sve to, naravno, nije proticalo ravnopravno, kao nošeno rijekom. Što bismo jednoga dana spoznali kao nezaobilazno, drugoga smo osporavali. Što bi u iznenadnom nadahnuću pred nama iskrsnulo kao cilj, pri zrelijem bi promišljanju izmicalo u daljinu. Kako do istine? Je li ona uopće postojala? I tako sam u onim danima, bogatim razmišljanjem a toliko siromašnim događajima, prvi put spoznala vrijednost traganja, shvatila da je razračunavanje sa samom sobom, koliko god nekad izgledalo dubiozno, važnije od svakog konkretnog cilja. Put je naš!³ A to što smo ga odabrali daje obja-

³ Ovo neodoljivo podsjeća na idejna stanovišta kojima će se nadahnjivati nešto kasniji ekspresionistički pokret u Nijemaca. Borba »starih« i »mladih«, čije početke dijagnosticira Vilma, postat će ekspresionistima jedna od glavnih okosnica u stvaralaštvu. Euforično će ustati protiv svih preživjelih formi građanskog društva, ali neće biti u stanju konkretnije artikulirati konture novoga. Kao što Vilma ističe da je presudno kretanje i traganje, a ne pristizanje i nalaženje, i ekspresionisti će klicati: »Im Aufbruch das Ziel!« (Cilj je u pobuni samoj! — Georg Kaiser).

šljenje o našim istinama i unutrašnjim porivima. Kamo će nas on nakon godina truda i borbe odvesti i gdje ćemo naći svoj cilj, to je na početku još neizvjesno.

Nije bilo slučajno da su prvi poticaji potekli od Skandinavaca. Mjerodavne su ih izdavačke kuće u Njemačkoj publicirale serijski i stoga su nam bili daleko pristupačniji od Francuza i Rusa, koji su prevedeni rijeđe i nekompletno. Tako su oni ranije pristigli i u Osijek, nego što je to, recimo, bio slučaj s Maupassantom, Flaubertom, pa čak i Tolstojem i Turgenjevom. Bili su nam tada vrlo bliski, i to ne samo svojim romanima i dramama već i teoretskim raspravama. Mi mladi smo čitali knjige Ellen Key *Ljubav i brak* i *Sto ljeće djeteta* pobožno kao *Sveto pismo*.

Vilma Vukelić se pretežno osvrće na osječku kulturnu scenu, što u odnosu na izrastanje hrvatske moderne zapravo znači izvjesnu prednost:

Zanimljivo je da je upravo nekoliko osječkih studenata sebi postavilo zadaću da obnovi duhovni život u Hrvatskoj; manje na političkom, a više na literarnom polju. Pokušali su književnosti vratiti njen internacionalni značaj i zadaću, onaj duh pomirenja koji svakome narodu ostavlja njegovu osobitost, ali je istovremeno u stalnim interakcijama približava drugim narodima i time pospješuje razumijevanje i uzajamno povjerenje. Ta grupa mladih studenata, trenutno upisanih na bečko sveučilište, preuzela je tu misiju najvjerojatnije iz protesta prema pritiscima kojima su godinama bili izloženi u svom malome gradu. Bili su to Guido Jeny, Plavšić, Schmidt-Jugović, Camillo Hofmann, Otto Kraus i još nekolicina drugih koji su se, inficirani duhom koji je vladao u Beču, posvetili umjetnosti i literaturi. (...)

1. siječnja 1898. istupila je grupa bečkih studenata s časopisom »Mladost«, koji se na jednoj strani oslanjao na tamošnju modernu, a na drugoj na socijaldemokratsku ideologiju koju su očitovali naši bečki studenti okupljeni oko udruženja »Sloga«. Obojica izdavača »Mladosti« bijahu rodom Osječani: Dušan Plavšić i Guido Jeny, koje sam od ranije poznavala. Plavšića iz osobnog kontakta, jer njegov je otac bio tajnik Privredne komore i prema tome prijatelj i suradnik mojega oca; često smo se sastajali, poznata su mi bila njegova duhovna nastojanja i moderna usmjerenost. Jenya sam znala samo po imenu, on je već tada uživao glas dobrog poznavaoца umjetnosti i nadarenog slikara i bilo je ljudi koji su mu na tom području proricali veliku budućnost. No, on je bio iz obitelji bez sredstava i kao većina naših studenata upućen na stipendiju. Pošto ga je umjetnost

zanimala ponad svega i pošto je već kao srednjoškolac stalno crtao i slikao, namislio je da poslije mature studira na bečkoj slikarskoj akademiji i izuči za slikara. Otputovao je u Zagreb i zamolio Kršnjavija za stipendiju. Ovaj je doduše priznao Jenyevu nadarenost, ali je odbio njegovu molbu uz obrazloženje: »Imamo mi već dosta slikara bez kruha. Ono što mi ovdje trebamo su ljudi s dobrim stručnim obrazovanjem. Stipendiju ćete dobiti samo u slučaju ako ste voljni studirati matematiku. To je jedino što Vam ja mogu odobriti. A slikarstvo radije objesite o klin!«

Što je dakle Jenyju preostalo drugo nego da prihvati taj prijedlog, da ode u Beč i upiše se na tamošnji studij tehničke. No njegovo zanimanje za sva umjetnička očitovanja ostalo je jednako živo. Posjećivao je izložbe i muzeje, pisao članke o društvenim problemima (uvijek u duhu socijaldemokratske partije čiji je član u međuvremenu postao), pisao prvenstveno umješne umjetničke kritike, risao i slikao koliko mu je to njegovo vrijeme dopuštalo. Želim odmah pridodati da je Guidi Jeny nekoliko godina kasnije postao moj učitelj i podučavao me u crtanju slobodnom rukom i deskripciji, kad sam u svojoj tridesetoj godini pripremala maturu. Navedene pojedinosti saznala sam od njega samoga, jer je nakon instrukcija ostajao izvjesno vrijeme sa mnom i tada bi, i pored sve svoje šutljivosti i zatvorenosti, osvijetlio poneki moment iz svoga života. Ponekad mi je pričao o osnivanju »Mladosti«, koje je predstavljalo ispunjenje njegovih velikih želja i od koga je mnogo očekivao za sebe samoga, a još više za hrvatsku mladež. I Plavšić je bio prepun elana i istupao je s mnoštvom novih ideja. Objasnio mi je pored ostalog da list nije bio vezan ni za kakav program, služio je isključivo literarnoj i umjetničkoj svrsi, stajao izvan bilo kakve dnevne politike. Izuzetak su činile jedino znanstvene rasprave, poimence one koje su posjedovale napredno socijalno-političko usmjerenje. »Mladost« je prema njegovoj zamisli trebala postati forum koji bi bio dostupan svima koji su imali nešto da kažu. I odista, već su prvi brojevi imali gotovo internacionalni, u najmanju ruku barem slavenski karakter. Pored brojnih prijevoda stranih literarnih tekstova donosili su priloge iz Beograda, Ljubljane, Praga, pa čak iz Budimpešte — članak o mađarskoj književnosti — što je jasno pokazivalo veliku toleranciju izdavača. Pored kritičkih prikaza umjetničkog i teatarskog života u Beču pojavio se i članak o agrarnoj reformi koji je polazio od osporavanja teze američkog publicista Henry Georgesa, čija je knjiga *Napredak i siromaštvo* tada bila mnogo čitana i komentirana. U dva slijedeća članka to je pitanje postavljeno na jednu posve drugačiju osnovu i potkrepljeno brojnim citatima Marxa i Engelsa.

Zato se ne treba čuditi da je »Mladost« odmah po svome pojavljivanju sa svih strana bila žestoko napadnuta, kao da se radilo o revolucionarnom državnom prevratu a ne o literarnom glasilu. Prepotencija tih »mladih« navela je »stare« da se oboružaju i da se svi jednako bijesno okome na list. Pravaši su grdili političku indiferentnost novog lista, Obzoraši su govorili o »lakoumnosti i pornografiji«. »Katolički list« napadao je »Mladost« zbog nedostatka pijeteta, bezbožništva i nemorala. Svojim ateizmom i skepsom ona je trovala ne samo mladež već i cijeli narod. »Narodna misao« je ustvrdila — ljudi oko »Mladosti« izručili su se na milost i nemilost stranim uzorima, oni propagiraju sve same tuđinske tendencije ne uvažavajući naše nacionalne potrebe! Na duhovit način »Mladost« su obilježili kao »Salon odbačenih«. Tresić je govorio o »meketavim secesionističkim ovcama, slijepim miševima koji borave u tmuni, afektiranim kicošima i budalama«. U njegovom listu »Novi vijek«, koji je izlazio u Splitu, pojavio se otrovni napad iz pera ozloglašenog fra. Cherubina Segvića u kome su izdavačima »Mladosti« predbacivane svakovrsne prljave manipulacije, između ostalog nabačeno je i pitanje tko zapravo financira novi list, a istovremeno se ukazivalo na izvjesne opasne ljude, sive eminencije, u čijem je interesu bilo da se zemlja definitivno raspadne i uništi. I liberalno usmjerena unionistička štampa umješala se u aferu. Njoj su prije svega sumnjive bile socijalističke ideje i marksistički citati, pošto su se krugovi oko vlade užasavali socijalizma jednako kao i nacionalizma, bez obzira da li je on dolazio od pravaša ili Obzoraša.

Bilo je razumljivo samo po sebi da se list poput »Mladosti« nije mogao dugo održati. Namjera je bila dobra, ali je cjelokupni program, premda nošen mladenačkim elanom, ipak bio izgrađen na krivim pretpostavkama. Uredništvo se nalazilo u Beču, tiskara u Zagrebu. Već sama ta činjenica ukazuje na neodrživo stanje. Predcenzura je u takvim slučajevima djelovala izuzetno oštro. Ona je u svakom broju plijenila dio priloga, a naposljetku je konfisciran i poduži članak posvećen pedesetgodišnjici revolucije iz 1848. u kome su odstranjivane određene historijske predrasude koje su sudjelovanje Hrvatske u tim događajima pokazivale u krivome svjetlu. Ta raščišćavanja pobudila su nezadovoljstvo na mjerodavnim mjestima i dotični je članak, iako već u tisku, zabranjen od cenzure u posljednjem trenutku, čime je pojava sedmog broja, a slijedom toga i lista u cjelini dovedena u pitanje. Taj je događaj definitivno pokopao »Mladost«, ali je bura u čaši vode, koju je list pokrenuo, potrajala još dugo.

Polaritetna razlučivanja, poput ovoga na »stare« i »mlade«, nesumnjivo su korisna radi dojmljiva predočavanja oprečnih ten-

dencija, ali ih ipak ne treba apsolutizirati. Na indirektan način o tome svjedoče neka usputna sjećanja osječke autorice. Kao sedamnaestogodišnja djevojka Vilma Miskolczy je upoznala tada pedesetgodišnjeg Franju Cirakija, dugogodišnjeg požeškog gradonačelnika, koji se u mladim danima okušao kao pjesnik, a bio je i urednik »Vijenca«. Položaj saborskog zastupnika u većinskoj unionističkoj grupaciji prisiljavao ga je da zatomi svoje stvarne osjećaje i želje:

Ciraki je bio prvi hrvatski intelektualac koga sam upoznala, i po svemu je bio tipičan: duboko u duši je bio žustri patriot, no kao gradonačelnik podređen vladajućem režimu; u slobodi pisanja ograničavala ga je služba, kao čovjek bio je stiješnjen nepovoljnim materijalnim uvjetima, živio je u malom gradu bez duhovnih poticaja, proteza mu je ograničavala kretanje, na svim je područjima iskazivao više volje negoli znanja; neshvaćen i ogorčen, ali još uvijek u dosluhu sa snovima i neispunjenim mladenačkim idealima. Iz sraza navedenih opreka crpio je energiju, ona mu je davala govornički elan, nošen zvučnim krilaticama i parolama o slobodi, jednakosti i domoljublju, koje su svoje granice imale u okvirima Kuhnova sistema. Kao i većina drugih iz krajnje je nužde podržavao vlasti, ozlojađen što ga je sudbina prisilila na tako ponižavajući kompromis. Tako je propadala većina naših talenata. Njihov je životopis, uz neznatne varijacije, bio gotovo istovjetan: za ljude skromnijih mogućnosti preostajao je samo put u gradsku ili državnu službu, posut trnjem, s izgledima na polaganu uspinjanje iz jednog platežnog razreda u drugi, pri čemu su nestajali i posljednji ostaci vlastite inicijative i duhovnih ambicija. Svako je protivljenje bilo isključeno, svaku vitalnost ispijalo je sivilo svakodnevice u znaku tiranskog načelnika, sitničavih kalamiteta službe, briga o vlastitom kućanstvu, jeftini provodi po krčmama i dugovi koji su se uvećavali.

Ciraki je bio prvi koji me je upozorio na stvarne životne uvjete u našem duhovnom miljeu. Ranije sam pak slušala slijedeće: Hrvat je rođeni »beamter«. Oni to nose u svojoj krvi, ima odgovarajući osjećaj subordinacije i »sicflajš«, dobro se osjeća jedino kada je uvršten u određenu hijerarhiju, siguran samo kad nad sobom ima pretpostavljenoga. Takve sklonosti prerasle su u njega već u tradiciju. Sada su mi se otvorile oči: koliko su tragike skrivale te činjenice, koliko je ljudskih života bilo satrvano, koliko je talenata izgubljeno, koliko je djela ostalo nenapisano? Druga su završila kao fragmenti, jer njihovi su autori nakon početaka koji su puno obećavali naglo zapeli, bili blokirani strahom da će se zamjeriti onima »gore« i ugroziti egzistenciju, a od litera-

ture nitko ne može živjeti! U najboljem slučaju knjige su tiskane u nakladama od 300 do 400 primjeraka, no rijetko se prodalo više od stotine.

Nije se dakle uvijek radilo o duhovnoj inertnosti »starih«, po najbolji među njima bili su društvenim okolnostima naprosto onemogućeni da iskažu imperATIVE koje su nosili u sebi, nedostajalo im je hrabrosti i snage za oblikovanje istine pa je literatura nakon naglog uzleta za ilirizma sada tonula u beskrvnom epigonstvu. Ipak i ti zastrašeni ljudi nisu se posve odrekli svojih snova. Franjo Ciraki je bio prvi koji je u naše autorice razbudio entuzijazam za književnost, poticao je na žurnalističke, čak i romansijske pokušaje, apelirao na njene patriotske osjećaje u kulturnom pregalaštvu. Premda to piše s odmakom od gotovo 60 godina, Vilma Vukelić bira najtoplije riječi da mu iskaže svoju zahvalnost.

Jednako je ilustrativan i primjer držanja profesora osječke gimnazije. Stanislav Marijanović⁴ vrlo dokumentirano pokazuje da su đačke družine u procesu izrastanja hrvatske moderne odigrale važnu ulogu. I Vilma je bila informirana o postojanju takvih kružoka s nacionalnim idejama i književnim pretenzijama. Javno iskazivanje bunta nije se naravno toleriralo, ali su đaci uvijek nalazili prigode za spontane prosvjede.

Hrvatski profesori, koji su i sami trpjeli od raznih pritisaka, namjerno su zatvarali oči, a među mladima je bilo i onih koji su svojim predavanjima čak i pothranjivali patriotske osjećaje mladeži, naravno uvijek pod zaštitnim plaštom čiste znanosti, tako da im nitko nije mogao nauditi. Konačno, znanstveno je bilo moguće obraditi ove ili one segmente, protumačiti ih tako ili ovako, dala se uvijek prokrijumčariti poneka istina, osobito u historiji i literaturi, o kojima se inače nije smjelo govoriti.

Ako dakle ni svi »stari« nisu bili za očuvanje učmalog stanja i ako su sa simpatijama gledali na buntovništvo »mladih«, onda je realno pretpostaviti da ni »mladi« baš nisu bili jedinstveni oko novoga smjera. Autorica je to ponajbolje mogla uočiti na primjeru svog kasnijeg supruga, Milivoja Vukelića. Deklarativno, čak s mnogo žustrine on je bio na strani »mladih«, ali mu je unutrašnji dril, usađen oficirskim službovanjem, priječio da se stvarno oslobodi sputavajućeg književnog naslijeđa. Fran Galović za njegove novele precizno dijagnostičira »da na prvi pogled djeluju naturalistički, ali su uistinu sasvim romantične«. Milivoj Vukelić je, kako Vilma duhovito primjećuje, »Schopenhauera naučio napamet a o

---

⁴ Stanislav Marijanović: *Fin de siècle hrvatske Moderne (Generacija »mladih« i časopis »Mladost«)*, Posebno su ilustrativna poglavlja: *Družine kao književni fenotip i Udruživanje »mladih« u Hrvatskoj.*

Kantu govorio kao da je s njime sjedio u istoj školskoj klupi«, jedini je u Osijeku bio preplaćen na literarne časopise »Die Gesellschaft« i »Aus fremden Zungen«, govorio nekoliko europskih jezika, zanosio se nordijskim slobodoumnim piscima i zapadao u dugove radi nabavke knjiga ... a ipak je ostavio blijedo, siromašno i napose anakrono književno djelo, posve otušeno od stvarnosti onoga vremena. U krug Vilminih bliskih poznanika pripadao je i Ante Tresić-Pavičić, po godinama još mlad, ali duhom izraziti tradicionalist, ili sasvim određeno rečeno — neoklasicist. Proboravio je više godina u Parizu, u samom inicijalnom žarištu modernističkih težnji...

ali ništa nije usvojio od duha Maupassanta i Flauberta, ništa od duha pariških bulevara, od lakoće jednog Verlainea ili Baudelairea, u dubini svoje duše on ih je čak prezirao kao obična piskarala. Njihovim boemskim manirima suprotstavljao je svoju aristokratsku nadmoćnost, njihovom rastakanju formi potenciranje formalnoga, čiste forme radi. Ništa odonud nije donio osim svog klasicizma, učvršćenog marljivim radom po bibliotekama, ništa osim mržnje prema svakom političkom progresu koga je on identificirao s destrukcijom, i osim nekoliko duhovitih maksima koje je pozajmio od Rochfoucolda.

Očitovao je izrazito neprijateljstvo prema »mladima«, a način na koji ih je kritizirao bio je određen osobnom računicom.

Modernu, dekadentnu literaturu nije osuđivao samo iz principijelnih razloga nego i zato da bi eliminirao njenu konkurenciju. Gnušao se Begovića koji se doduše također kretao trasom antike, ali je svojim bogovima šume i zbirci pjesama *Knjiga Boccadero* ipak pripisao posve ljudske pohote, a svojim nimfama podario zanosno tijelo i podrugljivi smijeh mladih žena, dok su Tresićeve drijade ukočeno deklamirale u heksa- i pentametrima. U svom listu »N o v i v i j e k« ismijavao je i Nazora. Uspoređivao ga je s Ikarom čija se voštana krila tope na suncu i on se u kukavnom padu obrušava prema zemlji. Zato je na drugoj strani hvalio sve drugorazredne veličine kojih se nije morao plašiti. Izjavljivao je da su »originalni, misaono bogati i talentirani«. O Dinku Siroviću pisao je u jednoj kritici, njegova se poezija odlikuje otmjenom uglađenošću i divovskim koracima grabi ususret savršenstvu. A o Antonu Antoniću: čovječanstvo ima razloga da od njega još ponešto očekuje! Njih je smio hvaliti mirne duše, znajući ih »pod sobom«, dok ga je Nazor odista preticao »divovskim koracima«!

Zanimljivo je bilo i Vilmino poznanstvo sa Srđanom Tucićem, najeksplicitnijim predstavnikom naturalističke koncepcije u ta-

dašnjoj hrvatskoj drami. Poznato je da je Hermann Bahr izraz »Moderne« kao »terminus technicus« stvorio uporavo za naturalističku umjetnost, Tucić je k tome bio odan pokretu »mladih« pa pomalo začuđuje da naša spisateljica — tada još vrlo mlada — vrlo pronicljivo uočava određene deficijentnosti u njegovu naoko konzekventno provedenom naturalističkom postupku. Toliko detaljan uvid u njegovo djelo dobila je prevodeći dramu *Truli dom* na njemački.

Zapazila sam da Tucić u svome realizmu manje pažnje poklanja društvenoj sredini negoli pojedinim likovima, što je uostalom opća karakteristika naše naturalističke literature. Uočavaju se simptomi, ali se propušta njihovo podrobnije razlaganje. Isto je važno i za cjelokupnu onovremenu književnu produkciju posvećenu selu: sva nesreća i tragika zbivanja objašnjavana je hereditetom, degeneracijom i sličnim uzrocima. Jednom je to bio tiranski otac koji se predao piću i time upropastio imanje, drugi put opet izopačeni sin ili zavedena kći. Škrtost, pohlepa, svađe zbog naslijeđa ili međa... sve su to bila vanjska obilježja dok je pravi, društveni korijen zla ostajao uvijek nedosegnut. Ni u *Trulom domu* nije bilo drugačije.

Iz Vilminih svjedočenja kao neposrednog sudionika događanja dakle proizlazi da je uputno i od koristi promatrati modernu u sklopu jednog šire shvaćenog generacijskog sukoba, ali ona kao književna formacija ipak nije samo pitanje dobne granice. Kao i svagda u literaturi presudnija je stvaralačka snaga pojedinca, iskrena ispunjenost određenim idejama i sklonost estetskim inovacijama. Moderna k tome nije bila pokret koji bi u svome vremenu uživao jasnu predominaciju, kao recimo nekoć romantizam. Ona je bila jedno literarno usmjerenje pored nekolicine drugih, tako da je i to onemogućilo monolitnost pokreta mlade generacije.

S druge pak strane modernistički pokret u nas nije bio samo književno očitovanje, bio je to zajednički istup pisaca i likovnih umjetnika. U četverotomnom katalogu uz čuvenu izložbu »Hrvatskog salona« iz 1898. nisu bile samo reprodukcije izloženih slika i nekoliko interijera, nego su se ondje podrškom oglasili i književni stvaraoci: Begović, mladi Nazor, a kao teoretičar Dr. Milivoj Dežman. Ta podrška bila je itekako potrebna, jer su se stvaraoci okupljeni oko Društva hrvatskih umjetnika, za zagrebačke prilike odveć naglo odrekli stroge akademske manire i literarnih predložaka Münchenskog slikarskoga kruga. U prvi su plan izbili čisto slikarski motivi, nova tonska skala, tehnika svijetlih i blistavih boja, doživljaj prirode, no prije svega opažaji svjetlosti u njenim neočekivanim efektima.

Zagrebačka je publika bila tada prilično zaostala u odnosu na sva umjetnička očitovanja, a posebno tvrdokorne pred-

rasude imala je prema moderni. Jednostrano orijentirana kritika sa svoje je strane još pothranjivala to nepovjerenje. Stoga su ljudi s velikom zbunjenošću stajali pred novim umjetničkim očitovanjima Umjetničkog paviljona. Za lijepo je važilo ono što se već na prvi pogled kao takvo ulaguje našim čulima, time što se pojave idealiziraju. Bile su to slike koje bi čovjek i sam poželio kao ukras na zidu svoga salona, ili pak kolosalna platna koja su djelovala već svojim historijskim sižeima i na taj način izmicala svakoj objektivnoj kritici. Sve je drugo obilježeno kao »umjetničko zastranjivanje«, kao bolesne i nastrane manifestacije, kao pojave koje nevažavanjem ljudskog ukusa djeluju protivno javnome poretku! Zabrinuti građani zavapili su i ovaj puta »Jao!« i »Pomagaj!«. Iako od tih novotarija nisu baš ništa razumjeli, slutili su ipak ponešto od tendencija koje se iza njih kriju. Svi ti revolucionarni pokušaji na platnima, kistom i bojom, bili su upereni protiv njih! Protiv njihovih normi, njihova morala, njihova poimanja tz. vječite ljepote i drugih ideala koje su jednom za svagda postavili radi vlastitog samoopravdanja. U odnosu na portrete izrečen je prigovor da oni ne odaju dovoljno sličnosti s modelima, na vidjelo dolaze čak posve neočekivane stvari, kao da su modeli na neki način prosvjetljeni rentgenskim zrakama pa se ne vidi samo vanjsko obličje nego i njihova nutrina. U vezi s pejzažom isticano je pitanje: Tko je ikada vani u prirodi vidio takove boje? Svjetlosne efekte koji se uzajamno sukobljavaju kao ispaljene rakete, violetne oblake i plavo drveće? Ili pak na drugoj strani arkadijske poljane, otrovno zelene magle, sumorno žute isparine, snoviđajno cvijeće i nadzemaljska bića koja se rastaju u ništavilo? Ponešto tek jedva naznačeno, drugo pak istaknuto, gradirano do predimenzioniranosti, izduženo u oštre vertikale tako da razboritu čovjeku pri tome baš ništa ne pada na um. I to bi trebala biti umjetnost?

Vilma Miskolczy imala je sreću da osobno upozna i pri radu promatra tada vodeće slikare: Vlahu Bukovca, svog sugrađanina Belu Čikoš-Sessiju, a ponajbolje kipara Roberta Frangeša koji je upravo bio dovršio spomenik palim borcima Sokčevićeve pukovnije, prvi svjetovni spomenik grada Osijeka. Njene uspomene na te susrete nemaju znalačku težinu kao u povjesničara umjetnosti, ali ipak ukazuju na ono novo i smjelo, na podudarnost stremljenja s onima u literaturi, iako se radi o različitim umjetničkim disciplinama.

Reminiscencije na hrvatsku modernu našoj autorici nisu bile od središnjega značaja, tek jedan od brojnih segmenata prošlosti koje je zahvatila svojim životnim sjećanjima. Pa ipak i taj isječak pokazuje da *Tragovi prošlosti* nisu autobiografija koja se bavi pre-

težno slikanjem vlastitog života, koja nudi poetski ključ za razumijevanje jedne osobnosti. Ovo su u pravome smislu riječi memoriari — zapisi više usmjereni prema javnim zbivanjima i historijskim događajima kojima je autorica bila suvremenik. Uz naglašeno kritički pristup građi to njenu knjigu čini vjerodostojnim i korisnim izvorom i za književno-povijesna istraživanja.

ZUSAMMENFASSUNG

Vilma Vukelić (1880—1956) hat einige Romane sowie ihre Memoiren *Spuren der Vergangenheit* in deutscher Sprache verfaßt, in denen sie die unruhige Zeit der Jahrhundertwende beschrieben hat. In diesem Zusammenhang widmet sie große Aufmerksamkeit der geistigen Atmosphäre, aus der sich die kroatische Moderne entwickelt hat. Als Übersetzerin kroatischer Lyrik in deutsche Sprache hatte sie Verbindungen mit zahlreichen kroatischen Dichtern, lernte aber auch führende Maler kennen. Die Osijeker Moderne schließt sie in den breiteren Kontext der gesellschaftlichen Veränderungen ein und dabei schildert sie auch den Generationskonflikt. Die »Alten« sind etablierte Bürger promagyarischer Orientierung, zufriedene Hüter ihrer Privilegien und des Status quo. Die »Jungen«, hauptsächlich aus den Schüler- und Studentenvereinen stammend, richten ihre Blicke auf Europa, weil sie mit der politischen Letargie im eigenen Lande und noch mehr mit der Eintönigkeit der einheimischen literarischen Produktion unzufrieden sind. Die Dynamisierung und Erneuerung des literarischen Lebens streben sie durch die Lektüre liberaler skandinavischer Autoren an, durch Verbindungen mit der Sozialdemokratie, durch die Aneignung neuer ästhetischer Grundsätze aus dem Westen. Parallel dazu befreien sich auch die bildenden Künstler von alten akademischen Manieren und wenden sich neuen Inhalten und modernen malerischen Techniken zu.

Die Schilderungen der gesellschaftlichen Erscheinungen und des literarischen Lebens zeugen vom kritischen Geist und Objektivität Vilma Vukelićs, so daß ihre Lebenserinnerungen auch für die Literaturhistoriker von Relevanz sind.